

(לדמותם של היחסים והנמוסים הצבוריים בקהלת וילנה במאה הי"ה)

Author(s): ישראל קלויזנר

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 1, חוברת ב (ניסן תרצ"ז), pp. 137-152

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70048706>

Accessed: 10/11/2011 17:26

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

יהודה ספרא ודיינא (היסו"ד)

(לדמותם של היחסים והנמוסים הצבוריים בקהלת וילנא במאה הי"ח).

א.

הירידה העמוקה, שהתחילה בקהלות פולין וליטא אחרי גזרות ת"ח ות"ט, נמשכה עד סוף ימיה של מלכות פולין. הירידה הקיפה לא רק את החיים הכלכליים אלא גם את החיים הצבוריים. הקהלות נתדלדלו ושקעו בחובות גדולים. השתלטו בהן משפחות מספר, שהשתמשו בשלטון לטובתן הן, כדי להקל על קרוביהן ומקורביהן במסים וכדי להעניק להם משרות והתמנויות צבוריות. ראשי הקהל לא דאגו לסלוק החובות המרובים, אלא להפך, היו מעוניינים להגדילים: הם היו משתמשים בכספים אלה, שהקהלות לוו ברבית נמוכה, כדי להלוותם ברבית גבוהה. המוסד האבטונומי המרכזי, ועד הקהלות או „ועד המדינה“, היה מתכנס לעתים רחוקות. השפעתו היתה מועטה ולא הראה יכולת וכשרון למנוע ולעכב את הירידה בקהלות. ירידה זו בקהלות עומדת בקשר עם הירידה הכללית במדינת פולין וליטא והשפעה ממנה. במדה ידועה, כאן לפנינו בבואה של היחסים הצבוריים במדינה כולה: ערכו של הסיים (ועד המדינה הכללי) ירד באותו זמן לגמרי, וגם בשעה שהיה מתכנס לעתים רחוקות, לא היה בא לידי גמר; מעמד האצילים השתלט על יתר המעמדות ובקרב האצילים שלטו משפחות תקיפות אחדות; גם בערים שלטו משפחות מספר של סוחרים עשירים, של ה„פאטריציאט“ העירוני, ובהן נלחם ה„המון“ העירוני.

תמונה מעניינת מן היחסים הצבוריים בימי ירידה אלה משתקפת לנו מתוך דרך חייו ופעולותיו של רבי יהודה ספרא ודיינא של קהלת וילנא, באמצע המאה הי"ח. אישיות מצוינת: ראש קהל העוסק בצרכי הצבור באמונה, שתדלן בקנה-מדה רחב וגדבן גדול. יחסן, למדן ועשיר מופלג — ובכל זאת רחוק הוא בתכלית מה„תקיפים“ המשתמשים בשלטון להנאתם. בצוואתו הוא אומר: „סהדי במרומים, שלא עשיתי כל זאת לכבודי ח"ו ולא להתפאר, רק לשמו של הקב"ה ולטובת הקהלה"¹. ואולם מצד שני רואים אנו, שהוא — העשיר העוסק בהלוואות ברבית — מקבל משרות והקלות ממסים גם בשביל עצמו וגם בשביל חתנו. יש שנדמה לנו, כי גם אישיות גדולה זו הולכת בדרכי כל ראשי-הקהל התקיפים של אותו זמן ואין מקום להוציאה מן הכלל, אם כי האור בפעולותיו נראה לנו מרובה על הצללים.

(1) ש. י. פין: קריה נאמנה, דף 123 (הוצ' תרע"ה).

ב.

על היסוד יש לנו חומר היסטורי עשיר. בהיותו ספרא ודיינא ועסקן צבורי, ידע את ערך הכתבים והפנקסים. הוא מספר על עצמו: „לרבות כל ימי נתתי השגחה פרטית על המכתבים וקוויטין (ושוברות) השייכים לה"ה הקהל יצ"ו והיו תחת ידי בשמירה מעולה", והוא גם נותן הוראה בצוואתו: „ליתן כל הכתבים שבתיבה מיוחדת השייכים לה"ה הקהל יצ"ו מקטון ועד גדול, ואף הכתב הקטון שבהם הוא צורך גדול לה"ה הקהל יצ"ו; וגם כל הכתבים הקרועים הפרועים — אף שהמה ישנים עד מאד — — — ולדעתי שיתמנה ע"ז איש כשר ונאמן ושהיה אוהב הקהלה כמו שהייתי כל ימי ולהרשים כל הכתבים הנ"ל בפנקס מיוחד ויהיה מונח אצל איזה נאמן אחר וכן כל הכתבים שיוותן ליד הנ"ל יכתב בפנקס של נאמן שני — — —".⁽²⁾ היסוד, ששמר כל כך על כל פתקא של הקהל, נזהר והקפיד גם על שמירת כתביו הוא בדיוקנות רבה. כל כתב זכויות, שהיה מקבל בשביל עצמו, כל שטר קנין וכד' היה מוסר להרשמה בספרים של עש"ג ואפילו של בתידין אחדים. מטעם זה נשתמרו רוב הכתבים הללו אפילו בהעתקות אחדות. היסוד, שהיה נדבן גדול, דאג גם לכך שזכר הנדבות, שנדב ל„עולמית“, יישאר לבצח. הוא רצה, שיקימו את התנאים, שהציג בזמן מתן הנדבות, כמו הזכרת נשמתו בכל שנה ושנה ביום פטירתו וכד'. משום כך נשארו ונשתמרו עד היום הזה כתבים בודדים ופנקסים הנוגעים לנדבותיו ופעולותיו של היסוד. כך נשאר „פנקס היסוד“, שבו מכורכים בכריכת עור יפה כתבים מקוריים.⁽³⁾ הפנקס הזה, שהיה נמצא בידי היסוד עצמו עבר אח"כ לידי חתנו הרב שמואל בן אביגדור וכעת הוא נשמר בקלויז היסוד. לא כל הכתבים, שנכנסו לפנקס זה, נשארו בו. ברם היסוד דאג לזה, שהכתבים ישתמרו. אחרי שיסד בית-מדרש (קלויז) על שמו, נתן בשנת תקי"ט לשני שמשים של הקהלה, ליוסף מייזלש ולבנימין, את הפנקס שלו, שיעתיקוהו אל הפנקס החדש. הוא נתן להעתיק את פנקסו גם אל פנקס הקלויז הישן. באופן כזה יש לנו שלשה פנקסים המכילים כתבים על היסוד. מה שחסר בפנקס היסוד משלימים השנים הנוותרים.⁽⁴⁾ יש גם כתבים בפנקס היסוד, שלא נכנסו לאחד הפנקסים של שני הקלויזים ויש גם כאלה שלא נכנסו אף לאחד מהם. כך אין בהם לגמרי הכתב שקבל בשנת תקכ"א חתנו של היסוד, הרב ר' שמואל, מועד המדינה, שבו נותן הועד תוקף לכל

(2) שם דף 122. הקיום באים במקום השמטות שהשמיט ש. י. פיין מכתב הצוואה.

(3) בפנקס זה מגיעה הנומריציה העברית עד ע'. משבעים הדפים האלה חסרים חמשה. כנגד זה יש דפים, שלא סומנו במספר עברי: תשעה דפים — בתוכם שלשה חלקים — המכילים כתבים עבריים וסוד שמונה דפים, המכילים שני כתבים פולניים משנת 1821. יש גם נומריציה ערבית מאוחרת, היא נעשתה אחרי שנת 1821.

(4) הפנקס הישן של הקלויז החדש נמצא בקלויז החדש (או בספריית שטראשון, כי לפני עלותי לא"י השארתיו לשמירה בספרייה). הפנקס של הקלויז הישן נמצא בארכיון ע"ש ש. אנסקי ז"ל ע"י הקהלה בוילנה.

נדבות היסור"ד. בפנקס היסור"ד נמצא כתב בודה, שלא נכרך בפנקס ולכן אפשר לחשוב לסוג הכתבים הבודדים — אישור של קהלת הורדנה משנת תק"ט לכתבים של היסור"ד בדבר נדבותיו. רבים הם הכתבים הבודדים הנוגעים ליסור"ד ולקלוז' היסור"ד שנשתמרו. הם נמצאים בתיבה בקלוז' היסור"ד. כתבים אלה אינם מוסיפים אלא מעט על מה שנשאר בפנקסים על אדות היסור"ד. בין הכתבים שבפנקס היסור"ד יש גם כתב אחד, שנכתב ע"י שדרי"ם שבאו מא"י ועברו את וילנה. היסור"ד רצה לעלות לא"י וביקש את השדרי"ם שירשמו את פעולותיו ונדבותיו החשובות וימליצו עליו, כדי שיכירו אותו בבואו לא"י. הודות לכך, יש בידינו תאור כללי של פעולות היסור"ד וידיעות מרובות לתולדותיו. היסור"ד השאיר אחריו גם צוואה, שבה הוא מזכיר את פעולותיו ונדבותיו. צוואה זו היתה בידי ש. י. פין והוא פרסם ממנה קטעים ב„קריה נאמנה“⁵). הודות לשפע התעודות והכתבים האלה, יש ביכלתנו לכתב את פרשת חייו ופעולותיו של אחד העסקנים המעניינים בתקופת הירידה ולראות אותו בדמותו השלמה, שיש בה כדי להאיר גם על חייהם של הרבה עסקנים צבוריים אחרים מהדורות הם, שנשארו אחריהם רק הכתבות על מצבותיהם.

ג.

שנת הולדתו של יהודה בן אליעזר אינה ידועה לנו. בשנת תפ"ה אנו מוצאים אותו בקהל כפרנס'חודש, בשנת תק"י הוא כבר זקן וחושב על קצו הקרוב. הוא היה חתנו של הרב יהודה-ליב בן הרב מאליקא ר' ישראל חריף. היה אשתו היתה נכדת הרב הוילנאי הלל בן יונה סגל (נפטר בשנת תס"ו). אחר חתונתו ישב ולמד כשש שנים, „לא פסק פומי' מגרסא יום ולילה, לא שבת ולא נח ולמד מתוך צער ודוחק גדול כל הש"ס וד' טורים וכל האחרונים ואח"ז לימד לתלמידים הגונים, שהם כהיום לומדים מופלגים בקצוי ארץ“⁶).

יהודה בן אליעזר עסק בהלואות ברבית. בשנת תפ"ג נשרפו ונגנבו בעת דליקה הרבה חפצים, שנחבנו לו במשכון⁷). הוא לא היה אז המלוה העשיר ביותר, כי באותו הבית, בחצר קאל ברחוב המקולין, גר עוד מלוה יהודי וגם אצלו נשרפו משכנות, אבל יקרים יותר⁸). יהודה בן אליעזר היה מנהל את עסקיו בישרות ולא היה מרשה לעצמו „שום הוראת היתר על שום אדם בעולם“.

כעבור שנים אחדות, בשנת תפ"ה, אנו מוצאים אותו כבעל התמנות צבורית גבוהה — הוא פרנס'חודש בקהל⁹). היסוד מתמסר לעבודה הצבורית ומנצל את

⁵ דף 19, 122—123 (הוצ' שנת תרע"ה). כפי שמציין מר י. רבקינד בקרית ספר כך י"ג עמ' 503 נמצאת צוואה זו בידי ה' שאל גינצבורג. היה כדאי לפרסמה, אם ישנה.

⁶ פנקס היסור"ד, דף 50 N. הכתב משנת תק"ט.

⁷ ארכיון ממשלתי בוילנה, ספרי בית-דין המבצר הוילנאי 4738, דף 1102. Protestacja niewiernego żyda Judy Łazarowicza.

⁸ שם, שם, דף 1105. ⁹ שם, ספר 4743, דף 545.

יחסיו הידידותיים עם „אדונים” שונים לטובת הקהלה הוילנאית ולטובת יתר קהלות ליטא.

מעשה רב עשה יהודה בן אליעזר בשביל הקהלה הוילנאית בהצילו אותה מגישות בעל-חוב קשה ובשלמו לזה מכספו. הקהל היה חייב לגברת וולודקוביץ' 11.000 ז"פ. בשנת ת"ץ פסק הטריבונאל לזכותה את הסכום הזה וציווה על הקהל לשלם לה גם רבית. בעלת-החוב נשאה אז לאדון אנטוני איואנובסקי (Iwanowski, starosta wiślicki). אחרי שהקהל לא שלם בשנת תצ"ד את הרבית, הגיש איואנובסקי קובלנה אחת ושניה. יצא פסקדין חדש של הטריבונאל, שאישר את סכום החוב והגדילו יחד עם הקנסות עד 80.000 ז"פ. האדון איואנובסקי התחיל לרדוף את יהודי וילנה, „תפס יהודים אליו עבור החוב, אנשים, נשים וטף ועינה אותם עינויים גדולים”. הקהל הוילנאי לא היה ביכולתו לסלק את החוב. מצב הקהלה היה קשה מאד. אז חש יהודה בן אליעזר לעזרת הקהלה ו„הזיל זהב מכיס סך רב ועצום מאד, ערך ששה עשר אלף זה' פ' להשתיק חוב עצום של שר תקיף יגמ"פאן¹⁰) איווינסקי¹¹).

ראשי הקהל „השיבו לו גמולו בראשו ופטרו אותו מכל מיני מסים וארנוניות ונתינות מכל מה שהפה יוכל לדבר” וגם מינוהו לסופר ודיין (סו"ד) לכל ימי חייו. הקהל נתן ליסו"ד, כנהוג, כתב על המשרה הזאת ובו פרט את זכויותיו. היסו"ד פטור לא רק כמעט מכל המסים, שמשלמים לקהל, אלא גם מאלה, שהקהל משלם לרשות ולאדונים, כמו מס הגלגלה, מס הארובות, „מתנות” לחגאות לאדונים שונים, נדבות בשביל שבויים וכו'. אין הוא נכנס בחשבון לפרעון חובות הקהל ונחשב הוא במובן זה כאלו לא גר בוילנה.

ברם המנוי לסו"ד כ„גמול בראשו” של העסקן והנדבן, איננו רק אות של הכרה בעד פעולתו. זהו באמת מנוי „טפוסי”. אנו יודעים, שהקהל היה מוכר משרות או מקבל בעדן הלוואות גדולות ברבית קטנה. המשכורת היתה נקבעת עפ"י גובה הסכום, שהפקיד היה מכניס לקופת הקהל כתשלום או כהלואה¹²). את הכסף, שנתן היסו"ד לצרכי סלוק בעל-החוב, אפשר איפוא לראות כתשלום בעד משרת סו"ד. אולם הסכום, ששלם היסו"ד בעד

¹⁰ Jęgo Mość Pan — מעלתו האדון.

¹¹ פנקס היסו"ד דף N50; ארכיון ממשלתי בוילנה, ספרי בי"ד המגדבורגי הוילנאי 5350, דף 144; ספרי הטריבונאל הליטאי 97, דף 259; ספרי בי"ד המבצר הוילנאי 4749, דף 178, 265. ראה גם „קורות ב"ע הישן בוילנה” דף 46—48.

¹² הסו"ד הוילנאי משה בן יהודה-לייב, שקבל את המשרה בשנת תקמ"ד לעשר שנים. שלם לקהל 50 אדומים וגם הלווה 150 אדומים (ארכיון עירוני בוילנה, פסק בי"ד הליקבידציוני משנת 1793, דף 292). על הסופר דח"ק גחש"א שמעון בן דוד ברוידא אסרי, בכתב-החזרה אתו משנת תקל"ט, למכור או למחול על זכותו לאחר (פנקס דח"ק גחש"א, דף 379). את קביעת גובה ההכנסות של הפקיד עפ"י הסכום שהלווה למסר רואים אנו במרבית החוזים עם פקידים שונים בקהל ובח"ק שונות.

המשרה, הוא גדול ביותר ולכן אין כאן מקום לחשבונות בעת קניית משרה כמו במקרה „רגיל“. אמנם, אם-כי היסור"ד קבל את המשרה כפצוי בעד הסכום שהוציא לטובת הקהל, היה במסירת המשרה לידינו גם משום אות הכרה לו בעד פעולותיו. שחרור ממסים היה נוהג גם בעיריה כלפי אלה, שהיו משלמים בעד זה סכום חד-פעמי מתאים.

כדאי לציין את דאגתו היתרה של היסור"ד לאשור כתב המנוי והשחרור ממסים בבתי דין רבים ושונים. קודם-כל אושר הכתב ע"י האב"ד יחד עם כל בית-הדין היהודי. ביום השני לחודש דצמבר שנת 1739 אישר את הכתב סגן-הווייבודה פטרוסביץ'. ביום ה-30 לחודש מאי שנת 1740 מסרו ראשי הקהל את הכתב להרשמה בספרי הטריבונאל הליטאי. בשנת 1741 קבל היסור"ד אשור על פטוריו מבעלי החובות של הקהל¹³ (מהכתה המעורבת (Compositi iudicii) של הטריבונאל הליטאי הראשי. לאשור זה היתה חשיבות מרובה, כי בכתה הזאת ישבו גם באי-כח הקלירוס ואלה היו בעיקר בעלי-החובות. בשעה שקנה לו היסור"ד בשנת 1743 חלק של בית ברחוב היהודי, פנה אל הטריבונאל הליטאי וקבל אשור חדש של הכתב בתוספת הדגשה מיוחדת, שאין רשות לשום בעל-חוב של הקהל לשים עיקול על בית היסור"ד ואין לגבות מהבית הזה את מס הגלגלת ומס הארובות¹⁴). את האשור הזה מסר היסור"ד להרשמה גם בספרי הטריבונאל של האוצר הליטאי¹⁵. בשעה שנתמנה האדון הוריין לסגן-ווייבודה בשנת 1746, קבל ממנו היסור"ד אשור של הכתב על משרת הסור"ד¹⁶). כשנתמנה לווייבודה מיכאל קאזימיר ראדיביל, קבל ממנו היסור"ד בשנת 1748 אשור של כל כתביו ובתוכם גם של האשורים מצד סגני-הווייבדות¹⁷). הווייבודה ראדיביל לקח אז את היסור"ד תחת חסותו וציווה על פקידיו להגן עליו בכל עסקיו. הווייבודה הרשה ליסור"ד להדביק את סימן-האצילות (Herb) של משפחת הדוכסים ראדיביל לבית-החומה שלו.

ד.

אחרי שיהודה בן אליעזר נתמנה לסור"ד התגברה עוד יותר פעולתו לטובת הקהלה. הוא לא הצטמצם בתפקידו כסור"ד, אלא הוסיף להיות עסקן צבורי ושתדלן. הרבה מאד פעל בשעה שרחפה על קהלת וילנה סכנת גירוש. הוא עשה הרבה,

¹³ ארכיון ממלתי בוילנה, ספרי הטריבונאל 97, דף 259; ספרי בי"ד המגדבורגי הוילנאי 5349, דף 1338; שם, דף 1030.

¹⁴ שם, שם, דף 1076.

¹⁵ שם, ספר 2432, תעודה N274. ביום ה-23 לחודש ספטמבר שנת 1743.

¹⁶ שם, ספרי בי"ד המגדבורגי הוילנאי 5349, דף 1338.

¹⁷ שם, שם 5350, דף 144: *Acticatio literarum confirmationis instrumenti certi celsissimi principis Radziwiłł, Palatini Vilnensis, Ducis supremi M.D.L., Judaeo Viln. infideli Judae Łazarowicz servientis*.

כדי להביא לידי חוזה־הפשרה משנת תק"ב. הוא „לא שקט ולא נח ליתן שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה, ובשבתות ה' ובמועדים ממש לא ערך שולחן כדרכו כל הימים לרבות הלילות ערך חצי שנה, וביום שמחתינו בפורים, שאז היה זמן הפשר, ממש לחם חמודות לא אכל עד שהוציא מכח אל הפועל שנתפשרו”¹⁸). היסוד סידר, שהקהל ישלם לעיריה בעד ההוצאות של המשפטים, שהתנהלו ביניהם במשך ארבעים ושנים שנה, לא 92.000 אלא רק 2.200 (זהובים¹⁹). היסוד נסע אז לבריסק דליטא, כדי לסדר את הרשמת חוזה־הפשרה בספרי בי"ד חצרה־מלך. את הוצאות הדרך הוציא מכיסו והיה לו אז גם היזק בעסקיו, יחד בסכום אלפים זהובים. באותו זמן חלתה בתו ליבע, אבל הוא לא נמנע מלנסוע²⁰).

היסוד הוציא מכספו גם להרשמה של כתבי הזכויות של יהודי ליטא, שאושרו בשנת 1746 ע"י המלך אבגוסט III, בספרי בית־דין המבצר הוילנאי. היסוד שלם גם בעד העתק ההרשמה והכניס אותו בפנקס מיוחד, כדי שאפשר יהיה להראותו מיד בשעת הצורך ולסמך עליו²¹).

היסוד קבל מבית־הדין ה„מגדבורגי” הוילנאי עצמו פסק־דין, כי אין היהודים תיביים להודק לבי"ד זה אלא רק לביה"ד של המבצר²²). היסוד השתדל לאסוף את כתבי־הזכויות של הקהלה הוילנאית ולמסרן להרשמה.

אחרי שהיסוד פעל גדולות לטובת הקהלה, מתגברת השפעתו, והוא מוסיף להשיג מן הקהל מנויים ומשרות בשביל חתנו ובשביל עצמו. בשנת תק"ה הוא מקבל בשביל חתנו הצעיר שמואל בן הרב דק"ק רוז'אני אביגדור משרת דיין קבוע. בקהלת וילנה היו כרגיל שנים־עשר דיינים, שהיו נבחרים בכל שנה. חתנו של היסוד נבחר לדיין נוסף על המספר הרגיל ולכל ימי חייו. בעד המשרה הזאת ובעד „חוקת הקהלה” של חתנו שלם היסוד 1.600 זהובים. גם בעד חתנו קבל שחרור ממסי הקהל ואף הוא נחשב בנוגע לבעלי החובות של הקהל כאלו לא גר בוילנה²³).

כעבור חמש שנים קבל היסוד בעד חתנו זה את משרת האב"ד. שמואל בן אביגדור היה עדיין צעיר מאד ולא היה יכול לקבל עליו משרה אחראית כזאת. הוא לא היה מוכשר עדיין להוראה. היסוד לא השתדל בראשונה לקבל את המשרה הזאת בשביל חתנו הצעיר ובעצמו שלח כסוד להודיע בקהלות ישראל, כי קהלת וילנה מבקשת לה אב"ד²⁴). משני מועמדים רציניים, מאיר גינצבורג

(18) פנקס היסוד, דף N50.

(19) על היחסים בין העירונים והיהודים בוילנה ימצא הקורא ידיעות בספרנו „קורות הקהלה הוילנאית”, שיופיע בקרוב בהוצאת הקהלה היהודית בוילנה (בעברית ובאידית).

(20) עפ"י הקטעים מצוואת היסוד בק"ג. (21) פנקס היסוד, דף N74.

(22) סעיף כ' של צוואת היסוד, ק"ג, דף 19.

(23) ראה את כתב הדיינות ב„העבר”, כרך ב', פטריגור, תרע"ה, עמ' 70.

(24) ה. ג. מגיר: „עיר וילנה”, דף 16.

ונחמן כ"ץ, עמד הקהל על השני, כי היה חתנו של יהודי וילנאי עשיר מאד, של גדליה סג"ל, וזה הוציא הרבה כסף, כדי להסב את המשרה לחתנו. הקהל עשה עם נחמן כ"ץ חוזה וקבע לו משכורת של 40 ז"פ לשבוע. הקהל נתן לו שטר על סכום גדול, כדי להבטיחו, כי הקהל לא יבטל את החוזה ולא יעבור עליו²⁵). היסור"ד התחיל כבר להשתדל בפני הווייבודה (שר-הגליל), שיתן כתב-הסכמה להתמנותו של נחמן כ"ץ לאב"ד²⁶), אבל ברגע האחרון התחרט. התחיל בפעולות לשם השגת המשרה הגבוהה ביותר בקהלה בשביל חתנו. ע"י משרה זו הבטיח לחתנו עמדה של כבוד בקהלה וגם הגדיל את השפעתו הוא ואת תפארת ביתו. אנו רואים אותו בפעולתו לבטול החוזה עם נחמן כ"ץ וקבלת המשרה בשביל חתנו שמואל בן אביגדור. המכשול העיקרי היה בזה, שחתנו היה עדיין צעיר לגבי משרה חשובה זו, והיסור"ד משתדל להשיג את הסכמתה של הקהלה לכך, שהוא בעצמו ימלא את מקומו של האב"ד במשך שתיים-שלוש השנים הראשונות, בעיקר בעניני הקהל. ועוד מו"ץ מיוחד יתמנה. דוקא באותו הזמן, לפני שנסה לקבל את המשרה בשביל חתנו, פזר היסור"ד הרבה כסף לצדקה. היסור"ד הציע סכום עצום בעד המשרה — 24.000 ז"פ, מלבד 1.000 ז"פ כנדבה בעד ח"ק גמ"ח של חיים. איננו יודעים כמה רצה גדליה סג"ל לשלם בעד המשרה לקהל, אבל הסכום היה בודאי לא קטן, אם קבעו לחתנו נחמן כ"ץ משכורת בגובה של 40 ז"פ לשבוע. היסור"ד הציע, כנראה, סכום הרבה יותר גדול ודרש משכורת קטנה יותר, רק 20 ז"פ ודירה. הסכום העצום, שהיה דרוש לקהלה המדולדלת, וההשפעה הגדולה, שהיתה ליסור"ד בקהלה, פעלו, שהקהל בטל את החוזה עם נחמן כ"ץ וקבל לאב"ד את שמואל בן אביגדור ולממלא-מקומו במשך השנים הראשונות את היסור"ד. אמנם, נחמן כ"ץ לא מהר לותר ודרש שהקהל יקיים את שטרי-ההתחייבות שנתן לו. גם למרעמד השני היו טענות ותביעות. אולם ראשי-הקהל התחייבו לקבל משלש קהלות ראשיות פסק-דין, שלפיו לא תהיינה לשני המועמדים הנ"ל שום תביעות למשרה זו.

ה.

כתב-החוזה, שנעשה בשנת תק"י עם האב"ד החדש, נוגע יותר ליסור"ד מאשר לחתנו. היסור"ד יהיה „במקום רב" במשך שנים או שלש שנים, אבל רק „בעסק מנהיגי" של הרבנות, כלומר בענינים אדמיניסטרטיביים הנוגעים לקהל. במשך זמן זה יחלקו לו כבוד ויהיו לו כל ההכנסות, שנותנים לאב"ד. אולם אסור לכנותו

²⁵ ראה את כתב הרבנות ב"העבר", כרך ב', דף 70—74.

²⁶ פנקס מחלוקת-הרב (מחלוקת, שפרצה אח"כ בין ראשי-קהל ובין שמואל בן אביגדור) דף

מ"א, בהעתקה דף 140—142.

בשם „רב דק"ק יצ"ר" ואסור לו לחתום: „פה ק"ק ווילנא". היסוד לא ישב בביהכ"נ על מקום האב"ד ואין לקרותו לתורה ל„שלישי", רק ל„רביעי", אחר הראב"ד. אם לא יהיה הראב"ד בביהכ"נ יקראוהו ל„שלישי". בשעת חלוקת האתרוגים, יקח לו היסוד את המהודר ביותר, אבל בשעת הקפה ילך אחר הראב"ד, אם יהיה הראב"ד זקן ממנו. בסעיף י"ח של החווה נאמר: „שלא ילך הרב מוהר"ר יסוד הנ"ל על שום ברית מילה וחתונה, שלא לקבל שום צוטרנק געלט אף בביתו ולא משלוח מנות בפורים, רק מעות רגל יש לו רשות לקבל כל הג', דהיינו דגים בשביל הנ"ל ובשביל הסופרים הנ"ל כמקדם ולישב על כסא של אליהו ז"ל רשות לו לישב פעם א' בחודש כנ"ל, ואם יהיה חופי" [חופה] יותר יהיה שיך להפ"ח לסדר קידושין, ורשות להרב מ' יסוד הנ"ל לבחור לו לעצמו לאיזה ברית מילה שירצה לישב על כסא של אליהו ז"ל ולאיזה חתונה שירצה לסדר קדושין כנ"ל". יתר תנאי החווה נוחים הם מאוד בשביל היסוד. בסעיף כ"א נאמר: „באם שירצה הרב מ' יסוד הנ"ל לישב על איזה משפט בב"ד, הן בעסקי יחידים והן בעסקי האלופים הקהל יצ"ו, אזי ישבו דווקא בבית הרב מ' יסוד הנ"ל ורשות בידו למנוע א"ע (את עצמו) מלישב כנ"ל". בעניני הקהל ילך לעסוק רק אחרי חצות היום, כדי שיהיה פנוי ללמודים עד חצות היום, ו„עיקר שלא לבטל להרב מ' יסוד הנ"ל מלימודו בשום ענין מהענינים הנ"ל, כי אם אחר חצי היום, בכדי שיוכל לקנות שלימות כפי יכלתו לעת זקנתו" (§ כ"ה). ראה גם § י"ב). ראשי הקהל מדגישים, כי ממנים הם את היסוד לממלא מקום הרב „באשר שראה ראינו מגודל פעולותיו לטובת כלל קהלתנו יצ"ו, שמעודו ועד עתה בגופו ובממונו ממש שמשים נפשו בכפו בעסקי הקהלה יצ"ו, וגם לרבות שהוא יודע בטיב עסקי קהלתנו יצ"ו".

היסוד הוציא בזמן קבלת המשרה בשביל חתנו יותר מ־24.000 ז"פ. הוא הלוח לקהל כעבור זמן קצר (13.iv.1750) 6.000 ז"פ. את הסכום הזה הלוח בתנאי שהקהל ישלם לחתנו האב"ד רוחים 10 ז"פ לשבוע במשך כל ימי חייו של האב"ד, או עד שיתפטר מהמשרה כדי לקבל רבנות „גבוהה יותר" ⁽²⁷⁾. על ידי ההלואה הזאת הגדיל היסוד את משכורת חתנו. מלבד שט"ח זה נתן הקהל ליסוד ולחתנו שט"ח על 30.000 ז"פ, כדי להבטיח, שלא יבטל את החווה ולא יעבור עליה. היסוד קבל מהוויבודה כתבי־הסכמה, אחד על מנוי חתנו ושני על מנויו הוא כממלא מקום של הרב בעסקי הקהל (w dyspozycjach gospodarskich) במשך שלש שנים ⁽²⁸⁾.

⁽²⁷⁾ ארכיון ממשלתי בוילנה, ספרי בי"ד המבצר הוילנאי 4762, דף 605: Akt kopji za-
pisu od kahału wileńskiego Judowi Łazarewiczowi i Samuelowi Wigdorowi-
czowi służącego

⁽²⁸⁾ שם, ספרי העיריה הוילנאית 5130, דף 453: Acticatio insdruenti celssissimi

על-ידי קבלת המשרה בשביל חתנו ובשביל עצמו הגיע היס"ד למרום פסגת השלטון וההשפעה. אולם הוא ידע לשלוט מתוך מתינות וחכמה ולרכוש לו את כבוד הקהלה. הוא המשיך בעבודתו לטובת הקהלה: הוסיף לדאג לכתבי-הזכויות של הקהלה והוסיף לתרום נדבות רבות. ואין אנו מוציאים התנגדות גלויה לשלטונו ולהשפעתו, או תלונות על עריצותו. עובדה זו ראויה לתשומת לב, אחרי כי חתנו, שמואל בן אביגדור, שקבל את משרתו על ידו, שהיה אדם רודף אחר השלטון, שגם הוא רצה להשתלט על הקהל ע"י הכנסת קרוביו, חתניו ובנו למשרות ולהתמנויות, עורר בפעולותיו התנגדות עצומה. נגד האב"ד התקיף הזה יצאו תקיפיקהל אחרים, שנלחמו בו באמצעים מגונים עד שהורידוהו מכסא הרבנות. אולם רדיפת השלטון של האב"ד והמחלוקת שפרצה בגלל זה התחילו, כאמור, רק אחרי מותו של היס"ד.

ר .

גם בפעולותיו של היס"ד כנדבן יש לציין קוים וסגולות אישיות של העסקן השליט היודע ל"הבטיח" את עניניו. היס"ד פזר הרבה כסף לצדקה, אבל רצה, כי הכסף ישאר כקרן קיימת ל"עולמית" והמוסדות יקבלו את הרוחים בתמידות. היס"ד רצה כי יקרא שמו על נדבותיו וזכרו ישאר ל"זכרון עולם". היס"ד היה עושה חווה ("מעמד") עם כל חברה בשעה שהיה נותן לה נדבה ל"עולמית", ובו היה מפרט את דרישותיו. היס"ד היה דורש מהח"ק, כי אחר פטירתו, מחוייבין לעשות מנין בחדר מיוחד משך שנה ראשונה להתפלל בתמידות ערב ובקר בשביל עליות נשמתו; ואחד מיוחד מח"ק הנ"ל מחוייב להגיד קדיש ואחר התפילה מחוייב ג"כ אחד מיוחד מח"ק הנ"ל ללמוד כמה משניות ולהגיד קדיש ג"כ להעלות נשמתו ממעלה למעלה ולעשות אל מלא רחמים כל משך שנה ראשונה הנ"ל וכן בכל יארצייט של מוהר"ר יס"ד הנ"ל מחוייבין ג"כ להתפלל ולהתנהג כנ"ל ולהעמיד נר יארצייט (מתוך החווה עם ח"ק בקור-חולים, פנקס היס"ד, דף ל"ה, גם יתר החווים דומים לזה).

בשעה שיהודה בן אליעזר קבל את משרת היס"ד, קבל גם את הדירה, שהיה הקהל נותן בחצר ביהכ"נ²⁹ לסופרים. הבית, שנמצאה בו הדירה הזאת, היה עזוב והרוס. היס"ד תקן בכספו את כל הבית, את דירת הסופר ואת יתר

principi Radziwiłł, Palatini Viln., in Personam infidelis Judae Łazarowicz, Judaei Viln. (22. IV. 1750).

²⁹ מצד מערב של חצר ביהכ"נ, על-יד חצר הכמרים הפיארים, כנראה בחצר סלוצקי (כתב בודד הנמצא בפנקס היס"ד).

הדירות שבו. אולם הוא לא רצה להוציא כסף מבלי שישאר קרן־קיימת על שמו. הקהל החליט אז, ביום ט' באדר שנת תק"ז, בשים לב לפעולותיו לטובת הקהלה ולהוצאותיו, למסור לו לצמיתות את הבית, „באופן שינדב הבית הלז כפי נדבות לבו של מוהר"ר יסר"ד הנ"ל על איזה צדקה ותברות קדושות שירצה מוהר"ר יסר"ד הנ"ל כאות נפשו ורצונו בלי שום מוחה ומעכב בעולם ובאיזה זמן שירצה לנדב. והנדבה יהי' דווקא על הצדקות וח"ק דקהילותינו יצ"ו דווקא ואינו רשאי לנדב לאיזה קרוב שלו ולא לקרובים של אשתו"³⁰).

דירת הסופרים שמשה רק התחלה לנדבות של היסוד בנכסים דלא נידיי לטובת מוסדות שונים. היסוד החליט אז לפדות הרבה בתים (דירות) של הקהל בחצר ביהכ"נ ובחצרות הסמוכות לה, שנמסרו במשכנתא, או לתקן בתים הרוסים, ולמסור אותם לחברות צדקה ל„עולמית". כבר בהחלטה הנ"ל מיום ט' באדר רואים אנו, כי היסוד חושב להוסיף לתת בתים ל„עולמית". בסוף ההחלטה נאמר: „ועל כל הנדבות שינדב עוד על ח"ק בכדי שיקום הכל כפי נדבות לבו הטהור עד עולמי עד". ביום כ"ז בניסן קבל הקהל החלטה מפורטת בדבר הבתים שיפדה היסוד וינדב ל„עולמית". הקהל קבל עליו „באלה ובשבועה חמורה ובחרם יב"ן בלי שום התרה והפרה בעולם על דעת רבים ועל דעת בית־דין הגדול שבירושלים, שאף שירצו האלופים הקהל וב"כ לפדות עצמם המשכנתאות... או להשכין לאדם אחר... באיזה סך יותר ממה שנתמשכן מכבר, אף שירצו לפדות כנ"ל בכדי למסור לחלוטין ולצמיתות עלמין לשום אדם אחר או באיזה ענין ואופן שיהיה, מה שהפה יוכל לדבר והלב לחשוב, אזי הסך מעות שהלווה מכבר ושילווה עוד עד כל ימי חייו אי"ה על משכנות הבתים הנ"ל וכו', אזי אין רשות לאלופים הקהל וב"כ עולמי עד בחרם יב"ן וכו' להחזיר הסך הנמע"ל (הנזכר מעבר לדף) ורווחים למוהר"ר יסר"ד ולירוש"ו) הבאים אחריו ולא להמלוים, ולא ליקח מהנדבות הנמע"ל לתוך קופת הקהל יצ"ו אף פ"א (פרוטה אחת), אף לצורך פדיון שבויים ופדיון נפשות ולא לשום צדקה אחרת, בלי שום התרה וכפרה בעולם ובנדוי משני עולמות"³¹. הקהל התחייב לא למסור את בתי המשכנתא שיפדה היסוד לשום בעל־חוב, לכמרים או לאחרים. הקהל התחייב לא לקחת מהנדבות האלו בעד חובות של היסוד לקהל או בעד קנס או עפ"י תביעה וטענה אחרת, אם תהיינה כאלו. ביום י"ז מרחשון שנת תק"י נתן ועד מדינת ליטא תוקף לכתב הזה³². יש להניח, כי אחדים מבתי המשכנתא היו כבר בידי היסוד בשנת תק"ז. הוא עסק במלוה ויכול לקבל את הבתים במשכנתא מאלה שקבלום מהקהל. אולם החל משנת תק"ז פודה היסוד הרבה בתים (דירות), כדי למסרם לצדקה ל„עולמית".

30) פנקס היסוד, דף א' (או פנקס הקלוז' הישן, דף 21, או פנקס הקלוז' החדש, דף 154).

31) שם. 32) פנקס הקלוז' החדש, דף 142.

היסור"ד היה נותן לפעמים סכומים מסויימים לאנשים פרטיים, כדי שיקנו את הזכות על בתי המשכנתא. בחוזים היה מפרט את תנאיו ודרישותיו. ראשית כל היה דורש, שהסכום שהשקיע בבתיים ישאר כקרן קיימת ומדמי הדירה ישלמו רוחים לטובת הצדקה. היסור"ד התחייב מצדו, כי אסור לו לדרוש בחזרה את הכסף שהשקיע בבתיים ואסור להחזיר לו את הסכומים. אסור לשום אדם לדור בבתיים הללו עד שלא ישלם בתחילה את הסכום המגיע לצדקה. אם יהיה חוב לצדקה בעד זמן מסויים, למשל בעד חצי שנה, מותר אחרי התראה להשכיר את הבתים אפילו רק בעד הסכום המגיע לצדקה. אסור לאנשים, שקבלו כסף מהיסור"ד לקנית הזכויות על בתי-המשכנתא, ללוות על הבתים אף פרוטה אחת מאיזה איש שאינו בן ברית. מותר להם להוריש או למכור את זכותם, אבל הסכום המגיע לצדקה נשאר בעינו³³). היסור"ד היה מציג לפעמים בחוזים עם חברות הצדקה איאלה דרישות מיוחדות. בחוזה עם הח"ק בקורח-חולים פרט, כמה יש להוציא על רבה, חמאה וכו'. בחוזה

³³ נמנה כאן את הבתים, שפדה היסור"ד החל משנת תק"ו. א. ביום ד' תמוז תק"ז נתן היסור"ד לזוג רבקה ואריה-ליב בן שמואל 400 זהובים לצורך קניית הזכות של כיפות בחצר סלוצקי יחד עם מרתפים, והמקום, שהיה מקדם חנות, והחלונות פתוחים לרחוב טייטש וחלק ותשמיש בחצר ובבאר מים ובב"כ וכל השייך לזה, כפי הכתבים המבוארים בח"י רוני הקהלה". מסכום זה הנשאר כקרן קיימת ישלמו הדיירים לטובת צדקה, כפי שיצוה היסור"ד, 40 ז"פ לשנה (פנקס היסור דף N23). בשעה שנפגעו הבתים האלה מהשרפה הגדולה שפרצה ביום ט"ו סיון תק"ח תיקן הקהל את הבתים על חשבוננו (פנקס היסור"ד דף N24). ב. ביום י"ב כסלו תק"ח נתן היסור"ד לזוג עלקא ונחמן בן אריה-ליב 400 ז"פ, כדי שיקנו את הזכות של כיפות אשר תחת בית-המדרש. באותה שנה, ביום ב' אדר א', הוסיף להם 200 ז"פ. ההכנסה השנתית לטובת צדקה היא 10 0/0, כלומר 60 ז"פ (שם, דף N66,62). את ההכנסות הנ"ל בסכום 100 זהובים לשנה מסר היסור"ד בשנת תק"ט לבית המדרש (לקלויז הישן). ג. היסור"ד קונה ביום י"ד אדר א' שנת תק"ח זכות משכנתא על דירה בחצר סלוצקי ומקום בביהכ"נ בעד 350 ז"פ (שם, דף N76, 60). את ההכנסה השנתית 35 ז"פ מוסר היסור"ד ביום ד' מרחשון שנת תק"י לח"ק ת"ת. ד. היסור"ד נותן לקנית זכות על חנות בחצר ר' מיילא 102 ז"פ וגם 15 זקוקים (= 37 1/2 ז"פ). מהחנות ישלמו לטובת צדקה 30 ז"פ לשנה (שם דף N58). את ההכנסה הוּו מסר היסור"ד בשנת תק"י לח"ק בקורח-חולים. ה. בשנת תק"ט נתן היסור"ד 400 ז"פ לפדיון חנות בחצר ר' מיילא (שם דף N56). את ההכנסה השנתית של 40 ז"פ מחלק הוא שווה בשווה בין הח"ק בקורח-חולים והח"ק מגיד-התלים. ו. באותה שנת תק"ט נתן היסור"ד 400 ז"פ לאלמנה על חנות ברחוב המקולין (שם דף N54). את ההכנסה של 40 ז"פ לשנה חילק היסור"ד בין ה"צדקה הגדולה" – 10 ז"פ ובין "מגיד תהלים" – 30 ז"פ. ז. ביום ט' תמוז תק"ט נתן היסור"ד 300 ז"פ לצורך תתי חנויות בחצר ר' מיילא, שנשרפו בעת השרפה הגדולה שפרצה אז (שם דף N52). את ההכנסה מהחנויות בנובה 30 ז"פ לשנה חילק היסור"ד בין "הצדקה הגדולה" והח"ק ת"ת. ח. בשנת תקט"ז נתן היסור"ד על חנות בחצר ר' מיילא 400 ז"פ. מהחנות תהיה בכל שנה הכנסה לצדקה – 40 ז"פ (שם דף N18). ט. בשנת תקי"ז נתן היסור"ד 500 ז"פ לאשה אחת, כדי שתבנה כיפות דרומית לחצר ביהכ"נ ותתן לצדקה בכל שנה 41 ז"פ 10 גרושים. י. באותה שנת תקי"ז נתן היסור"ד ליהודה בן ליפמן 500 ז"פ, כדי שיתקן בתים תחת הקלויז הישן בתנאי, שתהיה לצדקה הכנסה תמידית מהבתים 40 ז"פ לשנה (שם דף N51). י"א. בשנת תקי"ח קונה היסור"ד מהקהל שני בתים בחצר ר' פייטל, שנקראה גם חצר ר' לייב לייזר'ס. את ההכנסה השנתית מהבתים 200 ז"פ לשנה מוסר הוא לשני הקלויזים, הישן והחדש (שם דף N5). י"ב. באותה שנה נתן היסור"ד 500 ז"פ בעד הזכות על בית בחצר ר' פייטל (שם דף N9). את ההכנסה השנתית 50 ז"פ מוסר הוא לשני הקלויזים. י"ג. היסור"ד מוכר חנות אחת בחצר שלו ברחוב היהודים בתנאי, שיותן מהחנות בכל שנה 80 ז"פ לצדקה (שם דף N2).

עם הח"ק ת"ת דרש, שמלמדי הת"ת יקחו את הכסף דוקא בעצמם והגבאים דח"ק יתנו להם שוברות. בחווה עם ה"צדקה הגדולה", שנדב עבורה 250 ז"פ, קבע, שתחלק את 25 הזהובים שתקבל בכל שנה דוקא בערב חג השבועות. הצ"ג התחייבה, "שלא לערער ולמחות בנידון המעמדים, שיעשה מהרי"ס עם ה"ה מגידי תהלים ושאר ח"ק אודות המנינים, אין בידינו וביד ב"כ וביד הבאים אחרינו לערער ע"ז, רק שדמי מצות יהיו שייכים לצדקה גדולה"³⁴. (י"ד תשרי תק"י). באותו ה"מעמד" עם ה"צדקה הגדולה" קבל היסו"ד ממנה את המצוה של יין הבדלה, "עד נצח סלה ועד אין לו הפסק". היסו"ד התחייב לתת בכל יום שבת וחג "יין כשר הראוי להבדיל עליו כשיעור ביצה ומחצה ומהרי"ס הנ"ל שעבוד (שעבד) המקום שלו בבה"כ הגדול (ה) עז"א (עזרת אנשים) אצל ארון הקודש מימין פני היושב למערב, שיושב עליו כהיום מהרי"ס הנ"ל, שיהיה המקום הלז משועבד, שמחוייב מי שיהיה בידו המקום הנ"ל, הן מ"ח (מיוצאי חלציו) הן מב"כ של מהרי"ס, או שלא יהיה ח"ו מב"כ וי"ח של מהרי"ס, עכ"ז יהיה המקום הלז משועבד לגבות מזה בכל שבת תמידין כסדרן, שיבדילו על היין הלז". היסו"ד נדב לחברות ולבתי כנסיות לא רק כסף, אלא גם חפצים. לח"ק "שומרים לבוקר" נדב כתר-תורה של כסף³⁵. לח"ק הלויית המת ונושאי המטה נדב ח"י טלרים לכתר-תורה³⁶. לביהכ"נ הגדול נדב טס יפה מאד, שחקוקות עליו באותיות של כסף עשרת הדברות. הטס הזה עלה ליסו"ד בשש מאות זהובים והוא תלוי עד היום הזה מעל לארון-הקודש ומקשטו. היסו"ד נדב לביהכ"נ הגדול גם פרוכת וכפורת יקרות רקומות בחוטי זהב ועם אותיות של זהב: "זאת נדב מוהר"ר יסו"ד"³⁷. היסו"ד פדה מידי "ערלים" תשמישי קדושה יקרים של ביהכ"נ הגדול, שנמסרו לאלה במשכון: פרוכת, כפורת, זוג "עצי חיים", גביע כסף ושמונה טסים. היסו"ד התנה עם הקהל, כי תשמישי הקדושה האלה יהיו מונחים תחת ידי היסו"ד וזרעו אחריהם "עד סוף כל הדורות"³⁸. היסו"ד נדב "אבן שיש שנשרף" בשביל השלחן אשר על הבימה ולפני ארון-הקדש. שתי האבנים עלו לו בחמשה עשר טלרים. היסו"ד תקן יחד עם ראש הקהל ליב בן משה את הגג של ביהכ"נ הגדול. הנדבה הגדולה ביותר בשביל ביהכ"נ הגדול היא הבימה הנהדרה, "אשר לא נראה כמוהו כמעט בקצה ארץ". הבימה עלתה לו בסכום עצום, בשלשת אלפים זהובים בקירוב. לבית המדרש (הקלויז הישן) נדב היסו"ד בשנת תק"ט 1.000 ז"פ כקרן קיימת, שמפרותיה יקנו בכל שנה ספרים³⁹. בעד שני מקומות

³⁴ פנקס קלויז היסוד, דף 140. ³⁵ פנקס היסוד, דף N19.

³⁶ שם, דף N8. ³⁷ פנקס קלויז היסוד, דף 151 מע"ל.

³⁸ שם, דף 128, מע"ל, פנקס היסוד דף N20.

³⁹ פנקס היסוד, דף N48.

קבורה בשבילו ובשביל אשתו, בנה בשביל ה"צדקה הגדולה" בנין חומה למקולין ובשביל הח"ק גחש"א תקרה לביהכ"נ שלה⁽⁴⁰⁾.

היסוד רצה לרכו את הנדבות שהוא נותן לבתי־כנסיות. הוא החליט ליסד קלויז חדש, שיקרא על שמו. בתי־כנסיות היו רבים, אבל בית־מדרש היה רק אחד, ומרגש היה הצרך להרחיבו או ליסד חדש. גבאי הקלויז הישן פחדו, שמא ירד כבודו, אם היסוד יבנה קלויז חדש. הם רצו, שהקלויז החדש ירחיב ויגדיל את הקלויז הישן. החל משא ומתן בין היסוד ובין גבאי הקלויז הישן והקהל היה המתווך. היסוד הסכים לבנות את הקלויז החדש על־יד הישן, אבל רצה שהחדש ישאר עצמאי. הוסכם, כי יעשה פתח בכתל המבדיל בין שני הקלויזים והלומדים יוכלו לעבור מקלויז אחד אל השני. בשעת התפלה יסגר הפתח ע"י ספסל הסובב על צירים וש אפשר להרימו ולהורידו⁽⁴¹⁾. הקלויז החדש נבנה בשנים תקט"ו־תקצ"ז בהדור רב ועלה ליסוד בסכום 14.000 זהובים. היסוד נדב לקלויז שלו הרבה תשישי קדושה, ספרים ונכסים, נדב ספר־תורה מצוין, שעלה לו בסכום קרוב לשמונים טלרים⁽⁴²⁾. חששותיהם של גבאי הקלויז הישן נתאמתו: אחרי שנבנה הקלויז החדש רצו כמעט כל המתפללים בקלויז הישן לעבור להתפלל אל הקלויז החדש. בראש השנה וביום הכפורים של שנת תקי"ח התפללו רק בקלויז החדש. הקהל החליט ביום כ"ז מרחשון שנת תקי"ח שיתפללו ב"ימים הנוראים" בכל שנה רק בקלויז החדש. גבאי הקלויז הישן דרשו, שישמר ביניהם שווי משקל. הקהל סדר, ששני הקלויזים יהיו נחשבים בהוצאות והכנסות כבית־מדרש אחד. בכל שנה יתמנו עפ"י קלפי ארבעה גבאים, ששנים מהם יהיו בקלויז החדש ושנים בישן. כל הנדבות, שינתנו לטובת קלויז אחד, יתחלקו במדה שווה בין שני הקלויזים, מלבד נדבות היסוד, שנתן לקלויז החדש⁽⁴³⁾. הכרזת האחוד של הקלויז החדש והקלויז הישן נעשתה בחגיגה פומבית. ואמנם אחרי האחוד רואים אנו, שבשעה שהיסוד מנדב ביום ב' באב שנת תקי"ח הכנסה תמידית של 5 ז"פ לשבוע מביתם בחצר ר' פייטל, הוא מנדב אותה לטובת שני הקלויזים בחלקים שווים וגבאי שני בתי־המדרשות מקבלים את הנדבה ביחד. האחוד לא נתקיים אלא זמן קצר. רק בחייו של היסוד זמן קצר אחרי פטירתו הצליח הקלויז החדש לשמור על זהרו. הקלויז הישן, שהנו אחד מבתי־הכנסיות העתיקים והיפים ביותר במזרח אירופה, עמדו לו זקנתו ויפיו המיוחד, שישתמר, בה בשעה שהקלויז החדש ירד מהר, למרות ההדור החיצוני, שהשוה לו היסוד.

(40) שם דף 21, N22; פנקס דח"ק גחש"א, דף 239.

(41) פנקס הקלויז הישן, דף 125, כתב ע"ד יסוד הקלויז החדש עם כל תנאי היסוד. ראה גם

פנקס היסוד דף 11, פסק בי"ד דק"ק וילנה מיום ג' אב תקט"ו.

(42) פרטים על הקלויז ימצא הקורא בספרנו "קורות הקהלה בוילנה", שיופיע בקרוב.

(43) פנקס היסוד דף 75.

היסור"ד רצה, שזכרו ישאר לנצח בקלויז החדש. בכתב על יסוד הקלויז הכניס תנאי, שבמשך שנה אחר פטירתו יאמרו כל הלומדים בקלויז קדיש דרבנן לעלית נשמתו וכן גם המתפלל לפני העמוד בקלויז; בכל שנה ביום פטירתו יזכירו את נשמתו; כל מי שילמד או יתפלל לפני העמוד בקלויז באותו יום יאמר קדיש דרבנן לנשמתו. היסור"ד קבע בכתב שעשה אח"כ עם שני הקלויזים, שיורשיו יתנו במשך השנה הראשונה 12 זהובים בכל שבוע בשביל לומדי תורה, כדי שילמדו בשני הקלויזים יומם ולילה בלי הפסק. כל אחד מהלומדים האלה יאמר, אחרי שיפסיק את למודו, קדיש לעלית נשמתו של היסור"ד. בשני הקלויזים חיבים לעשות „מי שברך“ ליסור"ד וליוצאי חלציו עד „עולמי עד“ ב„מים הנוראים“ ובשלשה רגלים. בקלויז החדש תהיה כתובת: „הבית המדרש הזה נדב ה"ה הרב מוהר"ר יסור"ד דק"ק ווילנא יצ"ר“. הכתבת הזאת מתנוססת על קיר הקלויז עד היום הזה. היסור"ד התנה, שיהיה בקלויז החדש גבאי אחד נוסף מבין חתניו ומבניהם אחריהם „עד עולם“.

היסור"ד רצה, כי הקלויז שלו ישמש מרכז ללמוד ותפלה. וכן קבע בחוזה בינו והח"ק „הלויית המת ונושאי המטה“, כי חברי הח"ק יתפללו בקלויז ביום הצום שלהם „עולמית“.

היסור"ד דאג שלא יכניסו שום שנויים בנדבות אלא שישאר כפי שקבע בחוזה. בשנת תקכ"א, ביום י"ד בתמוז, קבל חתנו, האב"ד שמואל בן אביגדור, מועד המדינה בליטא אשור על כל הנדבות של היסור"ד וביחוד על אלה שניתנו לקלויז החדש.

מדת נדבנותו של היסור"ד השפיעה גם על אנשים עשירים אחרים, שיעשו כמוהו. אחריו מיסד ר' לייב לייזרס קלויז בוילנה. עשירים כאלהו פעסעלעס מנדבים ל„עולמית“. היסור"ד הראה דוגמא יפה ושמו נשאר מפורסם עד היום הזה כאחד הנדבנים הגדולים ביותר.

ז.

לעת זקנתו חשב היסור"ד על עליה לא"י. בשעה שבאו לוילנה בראשית שנת תק"ט שני שדרי"ם מא"י, בתוכם המקובל המפורסם חיים ירוחם ווילנא, בקשם, שיכתבו מכתב-המלצה עליו, כדי שיכירוהו בא"י. היסור"ד לא עלה לא"י, כי קבל את משרת האב"ד בשביל חתנו וצריך היה למלא את מקומו של זה במשך השנים הראשונות ולעזר לו גם אח"כ. אולם הרעיון של עליה לא"י לא עזבו עד רגעו האחרון. בכתב הרבנות, שקבל בשבילו ובשביל חתנו, הכניס סעיף מיוחד על כך (סעיף י"ג): „באשר שדעתי אי"ה לנסוע בע"ה לירושלים עיר הקדש, אזי אחר נסיעתי לשאר רשות להאלופים הקהל לקבל סופר דמתא אחר במקומו (במקומי)

ובאופן ובתנאי כפול להתנות עם הסופר הנ"ל, שבאם יהיה ח"ו מההכרח לחזור ולבוא פה ק"ק יצ"ו, אזי יהיו כל ההכנסות ושכר הסופרים והנאמנים השייך להסופרים, יהיה שייך הכל לחצאין ואצ"ל (ואין צרך לאמר), שמיום חזירתו (חזירתי) כנ"ל אהיה פטור מכל נתינות ומקראפקי והוספות ומכל מה שהפה וכו', כפי שמבואר בהכתבים ובפסקים שלי וכן הידור כבוד שיש לי עפ"י כתבים שלי יהיה ג"כ אז".

היסור'ד חשב על עליה לא"י, אבל הכין בכל-זאת בחודש שבט שנת תק"י מקומות קבורה בשבילו ובשביל אשתו בבית-העלמין בוילנה, קרוב לקברו של הרב ר' יהשע-העשיל. בכתב, שקבל מגבאי ה"צדקה הגדולה" והח"ק גחש"א, מוצאים אנו תנאי כזה: „ובפירוש הותנה באם שיסע מהריסור'ד לטובה לאה"ק, יהיה שייך מקום א' משני מקומות הנ"ל לזוגתו ומקום ב' לזרעו דוקא ואין לו רשות למכר כלל" (44).

כאשר באו אח"כ בשנת תקי"א ובשנת תקט"ו שדרי"ם לוילנה, בקש היסור'ד גם אותם, שיוסיפו על מכתב-ההמלצה הקודם כל מה שפעל במשך הזמן. ברם, שאיפתו לעלות לא"י לא נתגשמה, כי לא יכול לעזוב את עניני הצבור ואת חתנו הצעיר.

ח.

לפני חג הפסח שנת תקכ"א כתב היסור'ד את צוואתו (45). בצוואה הוא אומר: „מבוקשתי מכל אנשי קהלתנו יצ"ו מקטון ועד גדול להיות חקוק על לוח לבם הטהור כל הטוב, שגמלתי לכל קהלתנו בנפשי ובמאדי מיום עמדי על דעתי, שאזרתי כגבר חלצי ובכל כחי עבדתי, הן בעיר והן בחוץ לעיר, אל כל האדונים והחסידים הדוכסים והבישופים...“ בעד פעולותיו, שעשה לטובת הקהלה, אינו מבקש שום תשלום, אבל הוא מבקש לשלם לחתנו האב"ד שמואל בן אביגדור וזרעו אחריו, „ולא ליתן ח"ו להם מתנת חנם, אלא לקיים כתבים של חתני הרב הגאון הנ"ל ולזוגתי העלובה המוכרת בכתר יוחסין“. היסור'ד מבטיח כנגד זה: „אם יהיה לי איזה זכות, אזי כמו שעשיתי פעולות בעולם הזה, אזי ג"כ להמליץ בעלמא דקשוט עבור כלל הקהלה יצ"ו ועבור פרט“. היסור'ד מבקש להעתיק את הסעיף עם בקשתו ולשימו בחדר הקהל, כדי שיזכרוהו תמיד. לבני ביתו ציוה: „בעסק הפרנסה לדעתי להתנהג כמו שאני נהגתי עד יום מותי ושלא יהיו שום הוראת היתר על שום אדם בעולם; ולמען השם ליתן מעשר מהרווחים שירוויחו בשום ענין ואופן בעולם, ולא ליתן יותר מהחומש מן הרווחים, כי חייך קודמים ולא יצטרכו ח"ו לבריות“.

(44) פנקס חח"ק גחש"א דף 239; פנקס היסור'ד דף 22, N21.

(45) ראה ב"קריה נאמנה" דף 19, 122—123, קטעים מהצוואה (ק"נ הוצ' שנת תרע"ה).

שנה שלמה אחר מותו (כ"ד באדר שנת תקכ"ב) התפללו „מנינים” מיוחדים של החברות, שנדב בשבילן ל„עולמית”. בשני הקלויזים אמרו הלומדים, שלמדו בלי הפסק יומם ולילה בתור, „קדיש” לעלית נשמתו. בקשתו האישית נתמלאה במשך דורות. כך עשו גם בכל שנה ביום פטירתו. אולם בקשתו הצבורית בנוגע לחתנו לא נתמלאה. אחרי מחלוקת קשה הודח מכסא הרבנות. היסוד הוא, כאמור, אחד המעטים שהשאיר לנו תעודות וכתבים רבים לתולדותיו, נותנים לנו את האפשרות לתפוס תפיסה שלמה ובהירה את דמותם של הנמוסים החברתיים והיחסים הצבוריים בקהלה בזמנו. ויכולים אנו גם לראות מחייו, כי עם כל השפעתו המפסידה של הרקע הצבורי הירוד בקהלות ליטא בימים ההם, לא „נס ליחור” של הצבור היהודי להעמיד כחות חיוניים של לכוד סוציאלי ממדרגה חשובה כאישיותו של היסוד, אשר שמו וזכרו חיים וקיימים עד עכשיו כאחד ממקימי הקהלה ומשומריה וראשיה הנאמנים.